ESRAR DEDE'NİN TERKİB-BENT ŞEKLİNDE BİR DEVRİYYESİ

Esrar Dede's "Devriyye" in the Form of "Tarkib-bant"

Un "Devriyye" en forme de Terkib-bend de Esrar Dede

Doç. Dr. Osman HORATA*

ÖZET

Tasavvuf düşüncesindeki devir nazariyesini anlatan devriyyeler, daha çok tekke edebiyatında görülen bir türdür. Fakat fazla olmamakla birlikte klâsik edebiyatta da örneklerine rastlanmaktadır. Esrar Dede'nin bu uzun terkib-bendi de klâsik edebiyattaki istisnai örneklerden biridir. Makalenin konusunu, bu ilginç şiirin tahlili oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Devriyye, Esrar Dede, divan şiiri, tasavvuf, terkib-bent

ABSTRACT

The "devriyye" that explained "devir" theories in the mystic thoughts, is a kind which has been seen in the "tekke" (mystic) literature. But we can also meet the examples in the classical literature. Esrar Dede's this long "tarkib-bant" is one of the exceptional examples in classical literature. The subject of the article consists of that interesting poem's analysis.

Key Words

Devriyye, Esrar Dede, divan (classical) poetry, mysticism, tarkib-bant

Tasavvuf felsefesindeki "devir" nazariyesini anlatan devriyyeler, Fars ve Türk edebiyatlarında bilhassa tekke edebiyatında oldukça rağbet görmüş bir türdür. Edebiyatımızda, Ahmed Yesevî'den Rıza Tevfik'e kadar bir çok şair tarafından *devriyeler* kaleme alınmıştır (Devriyeler için bk. Köprülü 1981:323-324; Uzun 1994:251-253). Bu nazariye, devriyyelerin yanında yaşnamelere de kaynaklık etmiştir (Çelebioğlu 1985). Devriyeler, Niyazî-i Mısrî'nin mensur *Risâle-i Devriyye*'si (Güzel 1979-83:126-137) gibi birkaç istisna dışında, genellikle manzum olarak ilahi, destan, koşma, nefes şeklinde yazılmıştır. Klâsik edebiyatta ise, devir nazariyesini anlatan veya kısmen temas eden gazel, kaside, mesnevi şeklinde yazılmış örneklere rastlanmaktadır. Fakat bunların sayısı fazla değildir. Hayretî, Bakî, Gelibolulu Âlî gibi (bk. Aksoyak 1996; Yıldırım 2000:207-215). Mevlevîlik içinde yetişen bir mutasavvıf olmakla birlikte klâsik estetik çizgisinde eserler veren Esrar Dede'nin terkib-bendi de, bu türün istisnai örneklerinden biridir.

Esrar Dede, Melamî-kalender meşrepli, Hz.Ali ve Ehl-i beyt sevgisini dile getirmekle birlikte yolunu şaşırmış bir Şiî olmadığını açıkça ifade eden, maddî aşka ve dünyevî zevklere düşkün, rint bir şairdir (bk.Horata 1998). Onun devriyeye yazmasında, her şeyini borçlu olduğunu söylediği Mevlâna'nın *Mesnevî* ve *Dîvan-ı Kebîr*'inde (Köprülü 1981: 322-324) bu türe yer vermesinin etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Devrinde

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğr.Üyesi

beşeri aşk konulu lirik şiirleriyle ismini duyurmayı başaran Esrar Dede'nin bu tasavvufî terkib-bendi, 17 bentlik, toplam 136 beyitten oluşmaktadır. Her bendinde 8'er beyit olan bu terkip, divandaki en uzun şiirdir.

Kaynağı eski Yunan felsefesine kadar giden devriyelerin konusu, ruhun manevî âlemden maddî âleme gelişi ve tekrar ilk makama dönüşü oluşturur. Dönüş, 360 derecelik bir daire üzerinde meydana geldiği için devir adını alır. Ruhun maddî aleme gelişi *kavs-i nüzûl* (mebde), maddî âlemden tekrar aslına dönüşü ise *kavs-i urûc* (mead) olarak adlandırılmıştır. Tasavvufta, bu yaratılış (*tekvin*, *sudur* ve *tecelli*) düşüncesi müstakil devriyelerin dışında bazı mesnevîlerin başında da işlenmiştir. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushıyye*'si, Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si gibi. Sünnî şairler ise, konunun dinî kaynaklara uymayan yönleri sebebiyle, yaratılış konusunu Kur'an ve hadisler çerçevesinde ele almaya çalışmışlar ve daha çok ruhun ana rahmine düşmesinden ölümüne kadarki süreyi, ölüm ve kabir hayatını anlatmayı tercih etmişlerdir. Bazı devriyelerde ise, sülûk esnasındaki hâller anlatılmıştır. Vahdet-i vücud düşüncesine sahip mutasavvıflar ve Alevî-Bektaşî şairler ise konuyu bütün yönleriyle işlemişlerdir. Hatta Bektaşî şairler arasında "tenasüh" (ölümden sonra ruhun, bir hayvan, bitki ve insanda ortaya çıkması) düşüncesine bile yer verilmiştir.

Esrar, ruhun geçirdiği merhaleleri diğer örneklerde olduğu gibi kendi başından geçiyormuş gibi birinci şahıs ağzından nakletmiş; yer yer modern tahkiyeli eserleri hatırlatan iç monolog ve diyalog tekniğine de başvurmuştur (3, 4. bentler). Devriye, bu anlatım zenginliği, tamlamalar ve benzetmelerle yüklü üslûbuyla da dikkati çekmektedir.

Terkib-bent, yaratılışın mahiyetini merak eden, şüpheler ve buhranlar içinde bocalamakta olan bir ruh tasviriyle başlar. Gönül ehlinin sürekli eza, cefa içinde kalmasını, *"telvin"*den *"temkin"*e ulaşamamasının sebeplerini merak eden ruh, yaratılıştaki hikmeti ve sırrı anlamanın peşine düşer. Gayp âleminde etrafına ışık saçan bir kandile benzeyen ruh, mevcudatı seyretmek, eşyanın nasıl devrettiğini öğrenmek ister ve bunun için "Şâh-ı Atâ", "Sâhib-i cûd" gibi sıfatlarla nitelediği Tanrı'dan izin alır ve varlık çöllerindeki uzun yolculuğuna başlar:

Anlayıp mâ-hasal-ı hikmet-i mechûleyi hep
Çekmesem harhışe-i şübhe-i bî-hûde şitâb
Ol kadar tâb-ı televvün ile dem-beste ki tâ
Bir nefes devlet-i temkîne degil fırsat-yâb (I/2,6)[1]
İstedim seyr edeyim cümle-i mevcûdatı
Nice devr etdiğin eşyâyı bilem muztarr idim
Ruhsat-ı kâmile verdi bana ol sâhib-i cûd
Başlayam eylemege tayy-ı beyâbân-ı vücûd (II/4,8)

Tanrı, yolculuğa çıkmaya hazırlanan ruha nasihatler eder. Bu nasihatler, tasavvufî eserlerde sık sık rastladığımız öğütler çerçevesindedir. Buna göre ruh, yolculuğu sırasında bir çok merhale kat edecektir. Bu yolda, hiç bir zaman sabır kumaşını yağma etmeyip, her vadide Hakk'ı unutmamalı, bir an bile gaflet içinde kalıp dünyanın hayaletlerine aldanmamalıdır. Bu tehlikelerden kurtulabilmek için kendisini bilgin gönüllü bir mürşide teslim etmelidir:

Dedi dur söyleyeyim sana bu râzı ammâ
Etmesin tâ ki abes kâle-i sabrın yagma
Unudursan bu sözü sonra ziyan eylersin
Katı çok merhale kat' eyleyeceksin zîrâ

Her ne vâdîde isen hep ben olam maksudun
Bulmasın kalbine yol reh-zen-i gaflet aslâ
Gûl-ı dünyâ-yı denî ile sakın aldanma
Gerçi çok mehlikeler var görünür cümle sana
Hiç birin eyleme tahsîl-i kemâle mâni'
Kılma hem nokta-i sehv ile kitâbın imlâ
Vardıgında oraya tâ bulasın matlûbun
Evvelâ hâdî-i tevfikimi et râh-nümâ
Ba'dehû bir dil-i dânâyı bulup teslîm ol
Her ne emr eyler ise cümle "ne'am" de deme "lâ" (III/ 1-7)

Bilinç akımı tekniğiyle ruhu, ilk makamına kadar götürüp Allah'la konuşturan şair, bendin sonunda hâle döner ve kendisini vefa ehli zanneden ruh nefsine yenik düşüşünü hatırlar ve tekrar ilk makama giderek, nimetin sahibini inkar etmenin doğruluğa sığmayacağını, hiç bir zaman nefsine aldanmayacağını söyler:

Ol vakit kendimi erbâb-ı vefâ sandım ben
El-amân gâile-i nefsime aldandım ben (III / 8)
Dedim ey şâh-ı kerem hîç ne mümkin ki seni
Ben ferâmûş edeyim bulamayam bende beni
Hidmet-i dâ'ire-i cûduna baglanmış iken
Beni döndürmege kâdir mi olur çerh-i denî (IV/1,3)

Bu karşılıklı diyalogdan sonra, ruhun uzun sürecek yolculuğu başlar. Bilindiği gibi, tasavvuftaki yaratılış düşüncesine göre, yaratıcı kudretten önce aktif akıl doğmuş, buna *akl-ı küll* ve *nûr-ı İlahî* denilmiştir. Bundan sonra sırasıyla dokuz gök, dokuz nefs, tebayi-i erbaa (kuru, yaş, soğuk, sıcak) ve anâsır-ı erbaa (toprak, ateş, hava, su) meydana gelmiştir. Dokuz kat gök baba, dört unsur ana mesabesindedir. Bunların birleşmesinden de mevalid-i selâse (üç cocuk) yani cansızlar (madenler), bitki ve hayvanlar oluşmuştur (Gölpınarlı 1985:61-62). Devir nazariyesine göre, İlahî nur şeklindeki ruh, ilk makamından ayrıldıktan sonra sırasıyla akıl, nefs, felek, tebayi-i erbaa ve ve anasır-ı erbaaya geçerek, bunların tezahürleri şeklinde ortaya çıkar ve böylelikle maddi âleme inişi (kavs-i nüzûl) tamamlanmış olur. Bundan sonra ise, sırasıyla cansız (cemad, madde), nebat (bitki) ve hayvan suretine girer ve bunlardan da ana rahmine düşerek mahlukatın özü olan insan şeklinde tecelli eder. Sonra, "insan-ı kâmil" mertebesine yükselir ve ilk makama döner (Köprülü 1981:222-223; Uzun 1994: 251-253).

Esrar, bir çok devriye şairi gibi sadece ruhun bu uzun yolculuğunun bazı merhalelerini anlatmış ve bilhassa ilk makamdan ayrılan ruhun üzüntüsünü ve çektiği sıkıntıları dile getirmiştir. Devriyenin başında, şiddetli bir rüzgârın ilk makamından alıp savurduğu ruh, inişin son basamağı olan maddî âleme indirilir ve dört unsur (anasır-ı erbaa) şeklinde karşımıza çıkar. Bundan sonra ruh için yeniden ilk makama yükseliş başlayacaktır. Dünyaya inen ruh, hayret vadisi olarak nitelediği bu merhalede bir çok sıkıntılarla karşılaşır. Talihinin insafa gelmesi için adeta yalvarır; geçtiği her vadide ilk makamından ayrılmanın verdiği üzüntüyle sürekli feryat eder:

Kaldı ol yerde biraz bûm u gurâb ile düçâr
Ya'ni tertîb-i anâsırdan alıp feyz-i nefes
Âteş ü âb u türâb ile çehâr mîhâsâ
Oldu cellâd-ı hevâ cismime çok mihnet-res (V/2,3)

Ruh, dört unsurdan nebat, sonra da hayvan suretine girer ve bahçelerde akıcı bir ateşi andıran bir gül ve her makamda Hakk'ın hikmetini beyan eden bir papağan olur. Felekten, baht gülünün daha açılmadan solmasının sebebini soran ruh, hiç bir zaman kendisine yâr

olmayan bahtının ektiği niyaz tohumlarının adeta çekirge ordusunun hücumuna uğradığını düşünür:

Sebebi n'oldı ki ey çerh-i felâket-mu'tâd
Gül-i bahtım dahı açılmadan etdin ber-bâd
Kol budak saldı edânî çemen-i lütfunda
Esmedi devha-i ikbâlime hîç bâd-ı murâd
Mâ-hasal her ne ise cümle savuldu dilden
Rûzgâr eylemeyip kasdıma bir dem imdâd
Bitdi gitdi her ne kadar tohm-ı niyâz ekdimse
Uğradı hırmen-i ümmîdime san hayli cerâd (VII /1–7)

Ruhun çektiği sıkıntı ve acıları anlattığı bu beyitler, Fuzulî gibi aşkı daha çok acı ve ıstırap yönüyle ele alan Esrar'ın en başarılı olduğu kısımlardır. O, talihiyle kavga içinde olan ruhu, Mevlâ'yı bırakıp Leylâ peşine düşen Mecnun'a benzetir. Fakat, Saib'in "*Kaza çevganının topu hareket etmeye mecburdur; talihten şikayet basiretlilik değildir.*"anlamındaki beyti, ona kaza ve kaderin önüne geçilemiyeceği, talihten şikayetin yersiz olduğu gerçeğini hatırlatır. Aklı hâlâ "*bâr-geh-i cananî*"de yani ruhların ilk yaratıldığı makamda olan ruh, iki kanat takıp yeniden manevî aleme çıkmak ister. Fakat dünya bahçesinde çaresiz bir şekilde dolaşıp durmaktan başka elinden bir şey gelmez. Kendisini kimsenin gaflet içinde avlayamayacağını düşünürken, benlik ve kibrine mağlup düşer:

Takınıp iki kanat eyledim andan pervâz
Ederek cânib-i ulvîye çıkam deyü niyâz
Bu hevalarda beni avlıyamaz gafletde
Söyle sayyâda sakın eylemesin tûl ü dirâz
Başımı kayda düşürdü yine kibr ü hestî
Bagladı her tarafım dâ'iye-i ser-bestî (X/1,5,8)

Telaş içinde hayvan suretinde dolaşıp duran ruh, iki tutî (papağan) tarafından avlanır. Bunlar anne ve babayı temsil ederler. Ruh, sonunda anne ve babanın yiyip içtiklerinden ana rahmine düşer, fakat dünyada başına gelecekleri düşünerek buradan da çıkmak istemez. Ağlayarak gözünü açtığında kendisini ana kucağında bulur:

Görücek böyle telâş ile beni ser-gerdân
Tutdu bir dâm-ı hıyel kurdu hemân-dem devrân
İki tûtî-i sühan-fehm ile sayd etdi beni
Peder ü mâder ile ya'ni bana verdi nişân
Rahm-i mâderden edince güzerân n'oldugunu
Söylesem söz uzanır kıssa olur bî-pâyân
Vatan etmişdi bir eyyâm çün ol mevki'de
Çıkmaga istemeyip hayli dem oldu giryân (XI/1-5)
Girdi bu şehre katı girye vü zâr eyleyerek
Bu kadar cây-ı hevilnâki güzâr eyleyerek
Aldı âgûşa görüp mâder-i eyyâm anı
Yüz verip besledi in'âm-ı hezâr eyleyerek (XII/1-2)

Tasavvuf düşüncesine göre, dünyaya gelen ruhun amacı bir mürşit vasıtasıyla ruhu olgunlaştırıp "insan-ı kâmil" hâline gelerek yeniden Hakk'a ulaşmaktır. Çocuk da büyür ve mektebe başlar. Bu mektep "edep" mektebidir. Bir süre sonra gönlüne muhabbet ateşi düşer ve "yokluk" (fenafillah) dersini öğrenmeye çalışırken bir güzele gönlünü kaptırır. Maddî aşk içinde bocalayan ruh, yokluk (fena) sırlarına vakıf olamaz. Esrar, ruhu bundan ötesine yani vahdet makamına ulaştırmaz; bu makamın sırlarına vakıf olduğu zaman onu da beyan edeceğini söyler:

Sa'y ile eyleyiben nokta-ı ilmi teksîr
Eyledim bir ince dem ders-i fenâyı tekrîr
İlm-i ma'nâyı duyup sırra olursam âgâh
Anı bir hoşca beyân eylerim inşâ'allâh (XIV/1-8)

Kendisini dünyanın meşgaleleri ve dertleri içinde bulan insan, ezelde verdiği sözü unutur ve yolunu şaşırır. Kendisini bu hâllere düşüren, benlik gururuyla sarhoş olmuş nefsine isyan eder. Kor-

ku ve ümit (havf u reca) girdabından kurtulup "taklid"den "tahkîk"e yani Hakk'a ulaşmak için Allah'a dua eder:

Her ne etdiyse bana nefs-i bed-âyîn etdi
Tab'a küfrân-ı ni'am tavrını telkîn etdi
Yakdı yandırdı beni âteş-i kahr u siteme
Başıma tûde-i nâr-ı gamı bâlîn etdi
Hayf vâ-hayf eğer bulmaz isen râh-ı necât
Mutasavver mi bir dahı hakkımda hayât (XVI/1,7,8)
Berzah-ı havf u recâdan beni Yâ Rab kurtar
Zevk u gam dûzah u Firdevs'e nigâh eylemeyem
Kavl-i taklîdimi tahkîk ede ehl-i tahkîk
Meslek-i aşkda hem-râh ola Hızr-ı tevfîk (XVII/ 3,8)

Dünyevî zevkler peşinde geçen uzun bir arayış döneminden sonra, çok geç bir yaşta kendisini Mevlevîliğin potasına atan ve çilesini tamamladığı gece hayata veda eden Esrar Dede, ruhu da bu uzun yolculuğunun sonunda yarı yolda bırakır. Bu, onun şahsi macerasıyla da paralellik göstermektedir. Mevlevilikten önce içinde bulunduğu topluluğu ağır bir şekilde itham eden Esrar; Mevlevîliğe girdikten sonra da şaraba ve maddî aşka düşkünlüğü sebebiyle şeyhi Gâlib tarafından bir süre dergâhtan uzaklaştırılır. Bu, onun intisaptan sonra da maddî zevklerden kendisini tam olarak kurtaramadığını göstermektedir. Divanında da vahdet neşesini coşkun bir üslûpla dile getirdiği şiirler söylemekle birlikte, sık sık beşerî aşk peşinde geçen günlerini özlemle yad eder. Devriyyesinde de, ruhu "telvîn" makamında bırakıp "temkin"e erdirememesi bu açıdan manidardır.

NOTLAR

[1] Örnekler, Horata 1998'den alınmıştır.

KAYNAKLAR

AKSOYAK, İsmail Hakkı (1986), *"Gelibolulu Mustafa Âlî'ye Atfedilen ve 'Devriye' Özelliği Taşıyan Bir Manzume: Sübhatü'l-İnâbe", C.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 20-21:371-385.

ARSLAN, Mehmet (1997), "Süleyman Celâleddin ve Üç Eseri: Sakînâme, Mevlid-i Cenâb-ı Ali, Devir-nâme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*,5:175-243.

ÇELEBİOĞLU, Amil (1985), "Türk Edebiyatında Yaşnameler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1:151-286.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1985), *100 Soruda Tasavvuf,* 2.bs., İstanbul.

GÜZEL, Abdurrahman (1983), "Niyazî-i Mısrî'nin gözden Kaçan Bir Eseri (Risâle-i Devriye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI, 1-2 (1979-83):121-139.

HORATA, Osman (1998), *Esrar Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı,* Ankara: KB Yay.

İZUTSU, Toshihiko (1998), *İbn Arabî'nin Füsûs'undaki Anahtar Kelimeler*,(çev.A.Y.Özemre), *İstanbul: Kaknüs Yay.*

KARLIGA, H. Bekir (1991), "Anâsır-ı Erbaa" mad., *DİA*, 3: 149-151.

KÖPRÜLÜ, Fuad (1981), *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara.

TANSEL, F.Abdullah (1969), "Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi", *Ankara Üniversitesi,İlahiiyat fakültesi Dergisi*, XVII (1969): 187-189.

UÇMAN, Abdullah (1982), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman (1991), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* İstanbul.

UZUN, Mustafa (1994), "Devriyye", *DİA,* 9*:* 251-253.

YILDIRIM, Ali (2000), "Bâkî'nin Devriye Türünde Yazdığı Bir Gazeli", Fırat Üniversitesi, Sosyal bilimler Dergisi, c.19, s.1: 207-215.